

Одлуком Наставно-научног већа Економског факултета у Нишу, бр.04-801 од 26.04.2018. године, одређени смо за чланове Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата мр Зорана Ковачевића под називом „УЛОГА НАУТИЧКОГ ТУРИЗМА У ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ ЦРНЕ ГОРЕ“.

На основу анализе дисертације подносимо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о докторској дисертацији

Докторска дисертација кандидата мр Зорана Ковачевића под називом „УЛОГА НАУТИЧКОГ ТУРИЗМА У ОДРЖИВОМ РАЗВОЈ ЦРНЕ ГОРЕ“ изложена је на 330 страна. Дисертација се, поред уводних напомена (1-8), закључка (325-330), прилога (342-377) и списка литературе (331-341), састоји од осам поглавља и то: прво – *Савремене тенденције у развоју међународног туризма* (9-18); друго – *Одрживи развој као основ одрживог туризма* (19-28); треће – *Одрживи развој Црне Горе* (29-99); четврто – *Основни предуслови развоја наутничког туризма* (100-129); пето – *Инострана искуства у развоју наутничког туризма* (130-200); шесто – *Управљање развојем црногорског наутничког туризма* (201-270); седмо – *Економско-социјални аспект одрживости наутничког туризма у Црној Гори* (271-308) и осмо – *Еколошка одрживост развоја наутничког туризма у Црној Гори* (309-324). Списак коришћене литературе садржи 142 штампана и 32 интернет извора. У дисертацији се налази 35 табеларних приказа, 28 графичких експликација и 16 слика.

Комисија констатује да је докторска дисертација урађена у складу са садржајем пријаве и Одлуке о усвајању теме за докторску дисертацију.

2. Анализа дисертације

У уводним напоменама кандидат указује на значај и актуелност теме која се обрађује у дисертацији. Потом износи основне циљеве и предмет истраживања, након чега даје и краћи опис структуре рада по главама. Предмет истраживања докторске дисертације је развој наутничког туризма као засебног сегмента туристичке понуде у Црној Гори и улога коју он има у одрживом развоју Црне Горе.

Циљ истраживања је да дефинише улогу наутничког, као једног од видова туризма, у привредном развоју неке државе, приказано на примеру Црне Горе, затим да одреди правце економски одрживог развоја овог вида туризма, укаже на најбоље локалитете за изградњу туристичке понуде у Црној Гори, одреди правце социо-културног и еколошког одрживог развоја наутничког туризма на овој туристичкој дестинацији, као и да кроз инострана искуства у развоју наутничког туризма премости недостатак искуства Црне Горе и укаже на ефекте које ће развој наутничког туризма имати на дестинацијама које тек развијају овај вид туристичке понуде.

Приликом израде докторске дисертације кандидат је користио стандардне методолошке принципе истраживања у економској науци, прилагођене дефинисаном предмету проучавања. Страна и домаћа литература посвећена развоју туризма и конкурентности појединих дестинација била је полазна основа анализе. За презентовање података коришћени су табеларни и графички прикази, ради економичности у научном закључивању. Поред тога коришћене су и корелациона анализа, односно статистичко-економетријске методе и методе визуелизације.

Прво поглавље дисертације носи назив *Савремене тенденције у развоју међународног туризма* и уводног је карактера. У њој кандидат даје приказ туризма као сложеног дела целокупног друштвеног система, уз анализу интерактивних веза међу појединим елементима, посебно из сфере услужних делатности. Кроз упознавање са новим облицима туристичке тражње и њима прилагођене одговарајуће понуде, кандидат објашњава и особине туристичког тржишта, што представља увод у касније истраживање наутничког тржишта као његовог посебног дела.

Констатовано је да расте популарност нових видова активног провођења одмора, које је потребно задовољити одговарајућом понудом. Посматрано с аспекта туристичке дестинације, неопходно је вршити константно праћење стања на тржишту, како би се обезбедила правовремена реакција на промене које се дешавају у окружењу. Неопходно је на нивоу дестинација формирати такав систем, који ће реаговати проактивно и довољно брзо да одговори новим захтевима унапред одређене тражње. Кандидат уочава да постоје „стари“ и „нови“ туристи и излаже њихове карактеристике.

Такође, кандидат исправно запажа да неки приоритети из блиске прошлости у виду поимања одмора данас нису значајни у туристичкој тражњи, већ да се појављују нови видови те тражње, који морају бити на адекватан начин задовољени. Наглашено је да су карактеристике и разлике туристичког у односу на друга тржишта доминантна позиција тражње у односу на понуду, изразита еластичност тражње, изразита нееластичност понуде, изражена сезонска концентрација туристичког промета.

У **другом поглављу** дисертације, под називом *„Одрживи развој као основ одрживог туризма“* кандидат указује на то да је за обезбеђење дугорочног опстанка потребно укључивање социјалне и еколошке проблематике у економску политику. У овом делу је најпре извршено садржајно и појмовно дефинисање концепта одрживог развоја, на основу одговарајућих докумената и стратегија. Сагледан је процес успостављања глобалног концепта одрживог или уравнотеженог развоја. Кандидат је у овом делу дисертације поред основних смерница дефинисаних у циљу успостављања глобално одрживог управљања друштвеним развојем, приказао и везе између развоја туризма и основних принципа одрживости.

Оријентација ка концепту заснованом на принципима одрживости проистекла је из потребе да се заустави развој заснован само на економским принципима, без икакве одговорности за будућност наше планете и живот на њој. Наведено је 27 принципа (дефинисаних Агендом 21 на Рио самиту 1992.) које је потребно поштовати да би био остварен одрживи развој. Затим је указано на промене и разлике у развоју туризма, поређењем карактеристика туризма до 90-их година 20. века и после 90-их година.

Најразвијеније земље Европе заузеле су јасан став да је одрживи развој основна одредница будућег развоја Европске уније, чије су чланице. Стратегија одрживог развоја Европске уније представља темељ на којем су израђене стратегије земаља чланица и као и оних које теже чланству у заједници европских народа. Обзиром да је Црна Гора једна од земаља Западног Балкана које су кандидати за чланство у Европској

унији, у овој су глави приказани и принципи на којима почива заједничко стратегијско опредељење њених чланица у вези концепта одрживог развоја.

Треће поглавље, које носи назив *Одрживи развој Црне Горе*, бави се поступком припреме, усвајања и анализе црногорске Националне стратегије одрживог развоја (уз пратеће документе) и садржи и осврт на сличне активности у земљама региона. Кандидат је применом *SWOT* методе сагледао предности и шансе, али и недостатке и претње будућем развоју националне економије. Одржива будућност црногорске економије је препозната пре свега у природним ресурсима погодним за развој туризма и експлоатацију обновљивих извора енергије.

Развој црногорске економије посматран је кроз три фазе: у периоду када је Црна Гора била део СФРЈ, када је била део СРЈ и СЦГ и од самосталности 2006. године. С аспекта одрживости, у Црној Гори је изразито присутан диспаритет регионалног развоја, јер северни регион значајно заостаје у односу на централни и јужни.

У Црној Гори је туризам привредна грана од стратешког значаја за развој националне економије. Црногорски туризам је почео да се развија шездесетих година двадесетог века у јадранском приобаљу. Као предуслови развоја туризма разматрани су природни услови (клима, хидрографија, квалитет, температура и кретање морске воде), антропогени ресурси и тржишни услови. Постоји туристички вредно наслеђе у виду разноврсности у етничком и религиозном погледу. Такође постоје вредни амбијентални и пејзажни антропогени туристички ресурси. У вези тржишних услова, мора се истаћи диспаритет односа основних и комплементарних капацитета у Црној Гори у односу на развијене европске туристичке дестинације.

Држава је главни покретач учешћа јавности у успостављању сарадње јавног, приватног и цивилног сектора у доношењу одлука о одрживом развоју. Констатовано је да ниво свести о потреби примене принципа одрживог развоја у црногорском друштву није задовољавајући, јер одговорност и приступ у решавању проблема не прате светске трендове. Национална стратегија одрживог развоја Црне Горе сагледана је уз упоређивање са истим стратегијама у Србији и Хрватској. Очуваност животне средине је једна од најизразитијих конкурентских предности Црне Горе као туристичке дестинације. Међутим, потребно је обезбедити међусекторску комуникацију по питању очувања животне средине јер је на ниском нивоу, као и промовисање инструмената који су подршка квалитетном управљању животном средином, заснованих на принципу добровољности.

Управљање животном средином Црне Горе, обзиром да су очувани природни ресурси основ будућег развоја, приказано је кроз детаљну анализу садашњег стања њених појединих сегмената и дефиницију препорука и механизма будуће заштите. Након детаљне анализе стања и одрживости укупне црногорске економије, у овом делу дисертације посебна пажња је посвећена одрживом развоју црногорског туризма. Кроз ретроспективу досадашњег развоја у три временске целине извршена је детаљна анализа изградње црногорске туристичке понуде. Црна Гора као туристичка дестинација, сагледана је из перспективе природних и антропогених развојних ресурса, уз посебан осврт на тржишне предуслове и смернице за њен будући уравнотежен развој.

Општи циљеви одрживог развоја Црне Горе размотрени у оквиру истраживања су убрзање економског развоја уз смањење регионалних развојних диспаритета, смањење сиромаштва кроз обезбеђење једнакости у приступу услугама и ресурсима, контрола и смањење загађења уз одрживо управљање природним ресурсима, побољшање система управљања уз учешће јавности и мобилизацију свих актера,

промоцију концепта одрживог развоја и подршку у очувању социокултурних разноликости.

Стратегија развоја туризма у Црној Гори, дефинисана је многим документима а међу њима је најзначајнији Мастер план развоја црногорског туризма до 2020. године.. У току 2008.године извршено је редефинисања главног развојног документа „Мастер плана“ из 2000. године и том приликом је дефинисан будући развој Црне Горе као „висококвалитетне туристичке дестинације“. Операционализација стратешког циља одређена је даље кроз пет оперативних циљева, у оквиру којих су дефинисане и мере за њихово остваривање. Наутички туризам је одређен као једна од незаобилазних компоненти комплексног дестинацијског производа, који је потребно формирати да би се Црна Гора позиционирала као висококвалитетна дестинација на међународном туристичком тржишту, али коме ипак није посвећено довољно пажње. Препоруке за укупни туристички развој представљају увод у истраживање улоге наутичког као једног од видова туризма у одрживом развоју ове дестинације.

Четврто поглавље, које носи назив *Основни предуслови развоја наутичког туризма*, представља наставак истраживања фокусиран на наутички туризам, као један од релативно нових развојних трендова савременог туризма, који се озбиљније развија на црногорском делу Јадрана тек пре нешто више од десет година. Истакнуто је да се прва путовања ради забаве срећу још у старом Египту, када су фараони пловили Нилом и организовали забаве за повлашћену господу. После презентовања дефиниција наутичког туризма које је дало више аутора, докторанд даје и сопствену дефиницију овог вида туризма.

Затим је сагледана подела лука наутичког туризма на марине, суве марине, привезишта и сидришта. Наутички туризам се од других видова туризма издваја по туристичким пловилима која су објекти у власништву или најму туриста наутичара. У та пловила спадају бродови, јахте, једрилице, глисери и чамци. Наутички туризам се јавља кроз два вида потреба (потребе туриста и потребе пловила) и према томе се организује одговарајућа понуда. Констатовано је да не постоје две медитеранске државе са истоветним нормативним регулацијом наутичког туризма.

Детаљан опис природних предуслова потребних за развој наутичког туризма на некој дестинацији (географска позиција, климатски предуслови, хидрографски ресурси-физичке особине воде и рељефне особине приобаља), представља добру основу за даље истраживање могућности Црне Горе на овом тржишту. Од комбинације наведених предуслова зависи будућност развоја наутичког туризма на некој дестинацији.

Поред природних, у овом делу дисертације, сагледани су и економски предуслови развоја наутичког туризма на некој дестинацији. Наглашено је да у креирању економског амбијента за развој овог вида туризма посебну улогу преузима држава, кроз усвајање разних подстицајних мера. Кроз анализу наутичког туристичког тржишта, посматраног из угла понуде и тражње, начињен је и додатни осврт на производњу и сервис наутичких туристичких пловила.

Особине наутичког туристичког тржишта је потребно пратити ради функционалног управљања развојем овог сегмента туристичке понуде. Изложени су критеријуми за сегментацију наутичке туристичке тражње. У вези наутичке туристичке понуде је наглашено да се у пракси се јавља проблем како натерати неке носиоце понуде да повећањем квалитета допринесу напретку дестинације.

У **петом поглављу** које носи назив *Инострана искуства у развоју наутичког туризма*, кроз осврт на развој међународног наутичког туризма, сагледавају се развојни

токови последњих 50 година, који упућују пажњу на два глобално најзначајнија наутичка туристичка тржишта, америчко и европско. Северна Америка се сматра колевком савременог наутичког туризма. Полазећи од богате историје и свих пратећих економских параметара, кроз анализу мера уз помоћ којих се обезбеђује усмеравање будућег развоја наутичког туризма у правцу одрживости, кандидат је приказао зашто је подручје Северне Америке водеће у овом сегменту туристичке понуде. Дата је и анализа улоге коју је овај вид туризма имао у неким од најзначајнијих наутичких туристичких дестинација на свету. Кандидат такође истиче да је карактеристика међународног туризма да се дешавају изразите промене у погледу значаја појединих региона.

Развој наутичког туризма у Европи сагледан је кроз подручје Медитерана, Атлантског океана и унутрашњих европских вода. Европска страна Атлантика нема тако погодне услове за развој јахтинга као Медитеран, али ипак захваљујући богатој традицији и изузетно квалитетним емитивним тржиштима којима гравитира, развија значајну понуду у овом сегменту туризма. На највећим речним пловним путевима у Европи развијена је такође богата понуда, како у сегменту јахтинга, тако и у области крузинга-крстарења. Из те перспективе сагледано је стање и главни развојни потенцијал наутичке туристичке понуде на српским рекама.

Кроз анализу искуства у развоју наутичког туризма Италије, Француске, Шпаније, Грчке, Турске, Словеније и Хрватске, као дестинација које излазе на европски део Средоземног мора којем припада и Црна Гора, дат је значајан допринос у извођењу закључака везаних за тему дисертације. Кандидат се у овом делу дисертације бави и међународним искуством и савременим трендовима у изградњи наутичких туристичких пловила и лука наутичког туризма, као и глобалним развојем крузинга - кружних путовања на великим путничким бродовима.

Такође је извршена анализа најновијих трендова у развоју одрживог наутичког туризма, како с аспекта наутичких туристичких пловила, тако и лука наутичког туризма. Посебно је наглашена улога крузинга у међународном наутичком туризму. На тај је начин обезбеђена основа за дефинисање смерница потребних за управљање одрживим развојем наутичког туризма у Црној Гори, као и у осталим дестинацијама које тек развијају овај вид туристичке понуде.

Шесто поглавље носи назив *Управљање развојем црногорског наутичког туризма*. На самом почетку, кандидат кроз историјски приказ развоја пловидбе у сврху забаве и првих наутичких туристичких капацитета, преко детаљне анализе садашње понуде у лукама наутичког туризма, успоставља припрему за даљу разраду теме. За потребе планирања у функцији управљања развојем наутичког туризма у Црној Гори применом *SWOT* методе кандидат је извршио анализу могућности будућег развоја овог вида туризма на црногорској обали.

Анализом актуелних планова развоја црногорске наутичке туристичке понуде сагледани су сви плански документи који третирају ову материју. Том приликом, идентификована су одступања, која ће због ограничености просторног ресурса, неминовно угрозити природни потенцијал и одрживост будућег развоја. У том контексту кандидат даје смернице за изградњу материјалне основе потребне за одрживи развој наутичког туризма у Црној Гори, у оквирима јасно дефинисаног капацитета носивости, уважавајући постојећи притисак на све сегменте обалног простора.

Квалитетна организација дестинацијске наутичке туристичке понуде један је од најважнијих елемената у коципирању одрживе будућности. У том су смислу сагледане постојеће околности и дате препоруке за јасно дефинисање носилаца активности и

одговорности у свим сегментима комплексног наутичког туристичког производа. Коначно, кандидат кроз детаљну анализу пет категорија нормативне регулативе која се директно и индиректно везује за развој наутичког туризма у Црној Гори, даје смернице за израду јединственог свеобухватног закона, који ће бити усклађен са европском регулативом и осталим међународним прописима и конвенцијама, тако да на успешан начин превазиђе садашњу конфузију коју изазива велики број различитих прописа који третирају ову област.

Основни задатак планирања наутичких туристичких капацитета је да буде у складу са политиком одрживог развоја Црне Горе. Кординација служби у функцији одрживог развоја наутичког туризма је сложени посао. При пројектном дефинисању и изградњи лука наутичког туризма, требало би посебно водити рачуна о њиховој амбијенталној припадности простору у коме се налазе. Промоција наутичке туристичке понуде би требало да се одвија уз контролу резултата комуникационог процеса.

Препоруке су везане за одређене локалитете на црногорској обали, који су погодни за развој наутичке туристичке понуде. Сугестије планерима, као и препоруке за изградњу материјалне основе, заснивају се на *SWOT* анализи могућности одрживог развоја наутичког туризма у Црној Гори. Доста се значаја придаје и информатизацији у наутичком туризму Црне Горе.

Седмо поглавље које носи назив *Економско-социјални аспект одрживости наутичког туризма у Црној Гори*, бави се анализом позиције наутичког туризма посматрано из перспективе два од три стуба одрживог развоја Црне Горе. Кандидат улогу наутичког туризма у развоју црногорске економије приказује кроз анализу статистичких података везаних за раст броја наутичких туриста у последњих десет година, долазак страних пловила и освајање нових тржишта. У том контексту, у недостатку званичних података, економско-финансијске користи Црне Горе од развоја наутичког туризма приказане су кроз упоредну компаративну анализу и синтезу расположиве статистичке грађе, финансијских извештаја појединачних носилаца понуде и процене учешћа наутичког туризма у макроекономским агрегатима, по моделу Европске уније и конкурентских дестинација.

У Црној Гори се развија и додатна понуда везана за наутички туризам у виду сервисних marina са уређајима за манипулацију пловилама (укључујући мегајакте). Развија се и понуда на тржишту чартера, односно изнајмљивања наутичких туристичких пловила. Такође се развија понуда посредовања у повезивању туриста наутичара са свим сегментима дестинацијске понуде. Кандидат констатује да је унапређена конкурентност црногорске дестинације на међународном туристичком тржишту, али без системске координације у креирању економског аспекта одрживости развоја наутичког туризма.

Затим је истакнуто да развој наутичког туризма у Црној Гори прати имплементација најсавременијих технологија везано за пловила, пловидбу и новоизграђене луке. Учешћем у изградњи материјалне основе и остале понуде, у оквиру развоја црногорског наутичког туризма, велики број црногорских компанија овладао је новим технологијама и стекао значајно међународно референтно искуство, које им обезбеђује могућност пласмана сада конкурентних производа и услуга и на иностраном тржишту.

Улога и утицај овог вида туризма, посебно су разматрани с економског аспекта, кроз освајање за Црну Гору потпуно новог тржишта какво је наутичко туристичко тржиште, али и других тржишта, као што су тржиште изградње и сервиса наутичких туристичких пловила, тржишта чартера, лизинга и осталих укључених у ову делатност.

Поред тога, та је улога размотрена и с аспекта акумулације капитала, увођења потпуно нових технологија, отварања нових радних места и образовања кадрова за потребе развоја новог производа. У погледу отварање радних места у оквиру целокупног система наутичке туристичке понуде, поред очекиваног раста броја запослених у овом сегменту туристичке понуде, коришћењем искуства развијених дестинација и очекивања туриста наутичара, уважавајући постојеће стање у образовном систему и на тржишту рада Црне Горе, у овом делу дисертације дате су и препоруке за унапређење кадровског потенцијала у складу са потребама одрживог развоја.

Према иностраним искуствима, долазак великог броја страних туриста (наутичара) уз позитивне економске ефекте има и изразит утицај на локалну културу. Ефекти ових промена могу бити позитивни, али и негативни, посебно онда када ремете социокултурну равнотежу средине. То је проблематика која је ипак недовољно истраживана.

Задовољење потреба и унапређење квалитета живота локалног становништва, не реметећи при томе природну равнотежу, мора бити циљ сваког развојног концепта, па тако и наутичког туризма. Начин на који је то могуће остварити приказан је кроз анализу утицаја овог сегмента туризма на локално становништво, посматрано са економског, социјалног и културног становишта,

Осмо поглавље докторске дисертације под називом *Еколошка одрживост развоја наутичког туризма у Црној Гори*, представља закључно истраживање, везано за утицај развоја наутичког туризма на последњи од три основна стуба одрживости, животну средину. Еколошка одрживост је један од три стуба одрживог развоја, од којих су два истражена у претходном делу ове дисертације.

Значај животне средине и њено очување су основни предуслов одрживог развоја и постојања туризма на некој дестинацији. Наутички туристи спадају у категорију еколошки одговорних туриста. Међутим, неопходно је у истраживање укључити и најновија искуства у погледу еколошки одрживе изградње наутичких туристичких система.

На почетку главе напомиње да питање животне средине не разматра последње као најмање битан сегмент укупне одрживости, већ насупрот томе каже да након сагледавања економских и социо-културних користи и изазова, обезбеђење одржања природне равнотеже је „*conditio sine qua non*“ - услов без којег се не може планирати будући развој наутичког туризма. У том смислу, у оквиру овог дела дисертације, испитане су промене које у природи изазива: изградња и експлоатација наутичких туристичких капацитета, повећано присуство наутичких туристичких пловила у морском екосистему и акциденти до којих може доћи у лукама наутичког туризма ина мору. Са тим у вези дате су препоруке у виду мера за спречавање, смањење или отклањање штетних утицаја на животну средину у свим фазама развоја туризма, од планирања и пројектовања будућих капацитета, преко изградње до почетка и током њихове експлоатације.

У поступку планирања и пројектовања будућих капацитета, правилни одабир локације један је од основних предуслова будуће одрживости. Међутим, кандидат је кроз примену вишекритеријумске анализе локалитета, на којима се налазе или је планирана изградња лука наутичког туризма у Црној Гори, дошао до закључка да неке позиције, иако изузетно повољне, посматрано из угла инвеститора и будуће економске одрживости, изразито су упитне посматрано из перспективе заштите животне средине. У том смислу, дате се препоруке у оквиру којих је потребно преиспитати постојећу планску документацију.

У поступку изградње наутичких туристичких капацитета, неминовно ће доћи до нарушавања природне равнотеже, те су због тога дате и оквирне смернице којима се обезбеђује минимизирање штетног утицаја на природни амбијент микролокалитета на којем се изводи градња и шире. Са тим у вези дат је и преглед нормативне регулативе уз системски дефинисане надлежности и одговорности за заштиту животне средине у процесу развоја наутичког туризма на црногорском делу Јадрана. Додељивање надлежности уз тачно одређење одговорности значајно смањује опасности од загађења, како у нормалним условима, тако и у акцидентним ситуацијама.

Уз адекватну организацију неопходно је дефинисати систем контроле и индикаторе који ће указати на поремећај равнотеже животне средине. Општи и специфични индикатори омогућавају да се прати стање животне средине.

Додатне количине отпада из нових туристичких капацитета значајно оптерећују ионако неадекватне депоније у Црној Гора посебан проблем су опасни отпади. Поред отпада који се регуларно одлаже на депонијама, у условима лоше организације наутичког туристичког система, честа је појава неадекватног одлагања како чврстих тако и течних отпада, чиме се значајно загађују мора, језера, реке и њихова приобаља.

У *закључном делу* дисертације кандидат резимира поглавља и систематизује резултате истраживања како би показао резултат тестирања постављених хипотеза. Имајући у виду целину дисертације уочава се логичан редослед анализе дате проблематике. Ако се пође од чињенице да је атрактиван и очувани природни амбијент основни потенцијал дасадашњег и будућег развоја црногорског туризма као виталног сегмената националне економије, његова заштита је од посебног значаја за ову малу медитеранску државу.

Кандидат резимирањем поглавља које се бави анализом иностраног искуства у развоју наутичког туризма, у синтези са савременом теоријом, констатује да је кроз закључке из тог дела у дисертацији потврђена хипотеза *„да постоји повезаност наутичког туризма и одрживог развоја, како у развијеним земљама, тако и земљама у транзицији“*. Истовремено констатује да је кроз досадашње црногорско искуство у изградњи савремених наутичких туристичких ризорта кроз које је на нов начин унапређена дестинацијска понуда, потврђена ранија претпоставка заснована на иностраном искуству конкурентских дестинација, а у складу са хипотезом *„да постоји међузависност између формирања висококвалитетног туристичког производа Црне Горе и развоја наутичког туризма“*.

Кандидат на основу компаративне анализе раније изнетих статистичких података (уз примену индуктивно-дедуктивне методе) и осталих економских показатеља, констатује да је истраживањем потврђена и хипотеза *„да је развој наутичког туризма значајан за одрживи развој Црне Горе и стабилан и дугорочан економски раст“*. Са друге стране, анализом стручне литературе, уз примену компаративног искуства развијених дестинација, закључено је, да само онај развој наутичког туризма, који се реализује у оквиру датих, јасно дефинисаних, контролисаних смерница, има капацитет, да кроз побољшање економског положаја локалног становништва, водећи рачуна о очувању аутохтоних друштвених вредности, обезбеди одрживост социокултурног амбијента. На тај начин потврђена је хипотеза *„да правилан развој наутичког туризма неће угрозити социокултурни амбијент црногорске обале“*.

Коначно, на основу резултата *SWOT* анализе утврђено је да Црна Гора располаже изузетним природним ресурсима погодним за развој наутичког туризма, међутим исто тако на основу чињеница изнетих у оквиру истраживања утврђено је да поступак

изградње наутичке туристичке понуде неминовно доводи до нарушавања природне равнотеже, те су са тим у вези приказане јасно дефинисане мере којима ће се минимизирати штетни утицаји, које наутички туризам у свим фазама развоја производи у животној средини, тако да они имају карактер привременог а не трајног стања. На тај је начин у коначном потврђена и хипотеза, везана за најосетљивији еколошки аспект улоге наутичког туризма у одрживом развоју Црне Горе, која гласи: „*природни ресурси Црне Горе представљају изузетан потенцијал за развој наутичког туризма само ако се користе у складу са правилима одрживог развоја*“.

3. Оцена дисертације

Дисертација кандидата мр Зорана Ковачевића под називом „УЛОГА НАУТИЧКОГ ТУРИЗМА У ОДРЖИВОМ РАЗВОЈ ЦРНЕ ГОРЕ“ писана је јасним стилем.

Коришћена је релевантна литература, што је омогућило да се спроведе научно утемељено истраживање и донесу аргументовани закључци у виду потврђивања полазних хипотеза о предмету истраживања.

Ово истраживање даје јасне препоруке како развијати наутички туризам у складу са аутохтоностима простора у којем се развија, а да тај развој остварује максимум користи за економију те државе, уз минималне последице по социјални и културни амбијент тог простора.

Препоруке за будући развој наутичког туризма, као дела савремених трендова у међународном туризму, дате су у складу са ставом да само онај развој који подразумева правовремено антиципирање питања заштите животне средине кроз одговарајућа решења везана за спречавање, смањење или отклањање штетног утицаја наутичког туризма, заснован на општим начелима одрживог развоја, може бити оправдан, независно од економских користи и друштвеног благостања који тренутно обезбеђује.

Проучавајући теоријске основе феномена савременог туризма и одрживог развоја кандидат је успоставио директну везу између ова два развојна концепта. Резултати истраживања су недвосмислено показали висок ниво повезаности између унапређења укупне конкурентности туристичке дестинације и примене концепта одрживог развоја.

Анализирајући развој наутичког као једног од најбрже растућих сегмената туризма у међународним оквирима, уочава се директна повезаност између унапређења имица и позиционирања појединих дестинација као висококвалитетних са једне стране и развијености њихове наутичке туристичке понуде са друге стране.

У оквиру предметног истраживања кандидат је анкетирањем извршио и теренско испитивање ставова свих сегмената учесника у наутичком туристичком ланцу, из различитих земаља, различитог старосног доба и степена образовања. Резултати истраживања су коришћени у дефинисању закључка и препорука за будући развој у седмом и осмом делу дисертације, а детаљно су приказани у Прилогу 1.

Емпиријско истраживање уз теренско испитивање указали су на то да наутички туризам који се развија и прати унутар јасно дефинисаних граница одрживости неће угрозити социо-културни амбијент дестинације у којој се развија, већ поседује и капацитет да га у одређеним условима и унапреди.

Детаљно су обрађене особине наутичког туристичког тржишта, посматрано кроз тржиште тражње, понуде, али и одређене специфичне делове овог тржишта, као што су производња и сервис пловила. Наглашено је да расте одговорност носилаца понуде према одрживости ресурса на којима се темељи туристичка делатност. Сви сегменти тражње постају изузетно захтевни у погледу поштовања основних принципа одрживости, поготову по питању заштите животне средине, социјалног и културног амбијента, док носиоци туристичке понуде све више диференцирају свој производ на аутохтоним вредностима простора у којем га развијају.

Може се рећи да до сада није научно разматран какав је стварни утицај који наутички туризам може имати у одрживом развоју црногорске привреде. Из тог разлога, истраживања попут овог могу бити од користи, како за будући развој те привредне гране, тако и за образовање кадрова потребних за развој наутичког туризма у Црној Гори и региону.

Дестинације које попут Црне Горе, Србије и осталих тек граде већи део своје понуде су у одређеној предности јер ће правовременим дефинисањем регулативе усклађене са међународним (посебно ЕУ) правилима моћи деловати превентивно у односу на опасности које носи овај развој. Како у својим истраживањима кандидат није успео да добије релевантне податке везане за укупне економске ефекте развоја наутичког туризма применом корелационе анализе међузависности између расположивих података и међународних искустава дошло се до резултата који могу бити путоказ научној пажњи у будућности.

Сумирањем **резултата** теоријског и емпиријског истраживања досадашњег одрживог развоја Црне Горе, као темеља развоја одрживог туризма, уважавајући вишекритеријумску анализу основних предуслова развоја наутичког туризма на црногорском делу Јадрана, кандидат у дисертацији конципира управљачке препоруке у функцији обезбеђења одрживе будућности посматраног вида туризма. Ово истраживања би требало да укаже на пут којим ће се у Црној Гори доћи до остварења тог циља, тако да оно буде корисно и другим дестинацијама у региону које тек развијају овај вид понуде на својим морима, рекама и језерима.

Теоријски допринос докторске дисертације огледа се у систематизацији знања везаних за наутички туризам и у том смислу одрживу валоризацију потенцијала црногорског дела Јадрана у функцији будућих развојних процеса. Кандидат је кроз конкретно спроведено истраживање ставова директних учесника у формирању наутичког туристичког производа као резултат добио практичну потврду претходно усвојеног научно заснованог садржаја. На тај начин ова докторска дисертација презентира јасан теоријско методолошки оквир за разумевање улоге коју наутички туризам има у одрживом развоју Црне Горе.

4. Закључак и предлог Комисије

Имајући претходну анализу у виду, Комисија закључује да је кандидат показао способност за успешно самостално обављање научних истраживања и дошао до значајних резултата, остварујући циљеве дефинисане у пријави дисертације. Комисија сматра да су резултати истраживања и допринос научног рада кандидата у складу са одредбама Закона, Статута Универзитета и Статута Економског факултета и Нишу.

На основу изнесених констатација, Комисија позитивно оцењује докторску дисертацију кандидата мр Зорана Ковачевића под називом „УЛОГА НАУТИЧКОГ ТУРИЗМА У ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ ЦРНЕ ГОРЕ“ и предлаже Наставно-научном већу Економског факултета у Нишу да усвоји Извештај о оцени докторске дисертације и одобри њену јавну одбрану.

У Нишу, маја 2018.

Комисија:

1. _____

Др Видоје Стефановић, редовни професор Природно-математичког факултета у Нишу, у пензији, председник

2. _____

Др Снежана Ђекић, редовни професор Економског факултета у Нишу, у пензији, ментор

3. _____

Др Игор Младеновић, ванредни професор Економског факултета у Нишу, члан